

AQLI ZAIF O'QUVCHILARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN STRATEGIK YONDASHUVLAR

Usmonov Umid Allayorovich¹

¹ Mustaqil tadqiqotchi, JDPU

Konstantin99021@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 07.04.2025

Revised: 08.04.2025

Accepted: 09.04.2025

KALIT SO'ZLAR:

aqli zaif bolalar, nutq
rivojlanishi, pedagogik
metodlar, maxsus
ta'lim, individual
yondashuv, innovatsion
texnologiyalar, yozma
nutq, lingvistik
yondashuvlar.

Ushbu maqolada aqli zaif o'quvchilarning nutqini rivojlantirishga qaratilgan strategik yondashuvlar tahlil qilinadi. Nutq rivojlanishining pedagogik strategiyalari, individual yondashuvlar hamda maxsus ta'lim tizimidagi innovatsion texnologiyalarning o'rni muhokama qilinadi. Shuningdek, lingvistik va psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda samarali metodlarning amaliy jihatlarini yoritiladi. Maxsus ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan metodikalar, muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari haqida ma'lumot berilgan.

KIRISH. Bugungi kunda hozirgi zamon pedagogik izlanishlar aqli zaif o'quvchilarning yozma nutqini shakllantirish va rivojlantirish masalasiga alohida urg'u bermoqda. Bunday o'quvchilarning lingvistik qobiliyatlarini shakllantirish, ularning o'z fikrlarini aniq va tushunarli ifoda etishiga yordam berish uchun maxsus ta'lim metodlarini ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 14-martdagi "Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'limni takomillashtirish to'g'risida"gi qarorida aqli zaif bolalar uchun moslashtirilgan o'quv dasturlarini joriy etish, shuningdek, individual ta'lim yondashuvlarini kengaytirish zarurligi ta'kidlangan. Yozma nutqning rivojlanishi

o'quvchilarning akademik va ijtimoiy muvaffaqiyatini oshirishda muhim omil bo'lib, u kommunikativ kompetensiyani mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-yanvardagi PQ-235-sonli qarorida maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy interfaol metodlarni qo'llash va individual yozma mashqlar tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ilgari surilgan [9, b. 33-41]. Xalqaro ekspertlarning fikriga ko'ra, aqli zaif bolalar bilan ishlash jarayonida multimodal yondashuv juda samarali hisoblanadi. Ushbu metod bolaning turli his-tuyg'ulari va idrok qilish kanallarini bir vaqtning o'zida faollashtirishga yordam beradi. Xususan, vizual, eshitish, harakat va taktil usullarni uyg'unlashtirish orqali bola nutqini rivojlantirish osonlashadi. Bu yondashuv yozma va og'zaki nutqni parallel ravishda qo'llab-quvvatlab, bolaning muloqot qobiliyatini mustahkamlashga, yangi so'z va tushunchalarni tezroq o'zlashtirishga ko'maklashadi. Shu sababli, multimodal usullar maxsus ta'limda keng qo'llanilmoqda va pedagoglar tomonidan yuqori samaradorlikka ega deb baholanmoqda.

Aqli zaif o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Bu ularning akademik muvaffaqiyatiga va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, aqli zaif o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish masalasi maxsus pedagogika va logopediya sohalarida alohida e'tibor talab qiladigan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday bolalar bilan ishlashda individual yondashuv, multimodal metodlar va innovatsion texnologiyalarni qo'llash samarali natijalar beradi. Xususan, vizual qo'llanmalar, interaktiv o'yinlar, strukturalashtirilgan yozma mashqlar va muhitga moslashtirilgan lingvistik metodlar yordamida ularning so'z boyligi oshirilishi, grammatika me'yorlarini o'zlashtirish ko'nikmalari shakllantirilishi va izchil fikr bayon qilish qobiliyati rivojlantirilishi mumkin. Shu bilan birga, pedagoglarning doimiy qo'llab-quvvatlashi va motivatsiya berish usullari ham o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Ushbu bolalar nutq faoliyatida turli darajadagi cheklovlarga ega bo'lib, ularning so'z boyligi kamligi, grammatik me'yorlarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklari, izchil fikr bayonida duch keladigan muammolari va yozma ifodaning lo'ndaligi yetishmovchiligi kabi holatlar kuzatiladi [4.b.78-85].

Bundan tashqari, aqli zaif bolalar ko'pincha sintaktik tuzilishlarni noto'g'ri shakllantirish, kontekstni to'g'ri tushunmaslik va fikrni kengaytirish qobiliyatining sustligi kabi qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu esa ularning yozma nutq rivojlanishiga jiddiy to'sqinlik qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday o'quvchilarning yozma nutqini shakllantirishda maxsus pedagogik metodlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish

samarali natijalar beradi. Xususan, vizual va audial qo'llanmalar, interaktiv mashqlar, grafik-tasviriy yordamchilar hamda strukturaviy modellar qo'llash orqali o'quvchilarning tushunish va ifodalash ko'nikmalarini yaxshilash mumkin. Shuningdek, individual yondashuv va multimodal metodlarni joriy etish orqali bolalarning tilga oid kompetensiyalari bosqichma-bosqich rivojlantiriladi, bu esa ularning yozma nutq qobiliyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Individual yondashuv va kognitiv hamda lingvistik jihatlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan mashqlar yordamida o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. Ayniqsa, vizual va kinestetik o'qitish texnikalari o'quvchilarning materialni yaxshiroq tushunishiga va eslab qolishiga yordam beradi. Nutq shakllanish jarayoni tafakkur bilan bevosita bog'liq bo'lib, shu sababli ta'lim jarayonida turli didaktik materiallar va ko'rgazmali vositalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Xususan, interfaol o'yinlar, multimediya texnologiyalari hamda animatsiyalashgan ta'lim resurslari o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularning faol ishtirokini ta'minlaydi. Bu usullar nutqni shakllantirish jarayonini samarali qilish bilan birga, bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Xalqaro ekspertlarning ta'kidlashicha, aqli zaif bolalar bilan ishlashda multimodal yondashuv samaradorligi yuqori bo'lib, bu usul yozma va og'zaki nutq rivojlanishini parallel tarzda qo'llab-quvvatlashga imkon beradi. Yozma nutqni rivojlantirishda eng samarali yondashuvlardan biri matn yaratish va uni qayta ishlashdan iborat. O'quvchilarga oddiy va tushunarli jumlar yozish topshirig'ini berish, ularni sinonim va antonimlarni to'g'ri ishlatishga o'rgatish yozma nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [1.b.134-148].

Shuningdek, qisqa hikoyalar yoki voqealar yozish orqali matnni izchil shakllantirishga yordam berish mumkin. Bu usul mantiqiy bog'lanishlarni yaxshilaydi va o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi. Yozma nutqni rivojlantirishning yana bir muhim usuli grammatik va stilistik tahlildir. O'quvchilarning yozgan matnlarini grammatik jihatdan tahlil qilish, ularning mustaqil tuzatish ko'nikmalarini shakllantirish, xatolarni tushuntirish orqali til me'yorlarini chuqur o'zlashtirishga erishish mumkin. Ushbu yondashuv o'quvchilarga gap tuzish qonuniyatlarini yaxshiroq tushunishga va ulardan amaliyotda foydalana olishga yordam beradi. Interfaol usullar ham yozma nutqni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. O'quvchilar bilan faol muloqot qilish, savol-javob asosida o'z fikrlarini shakllantirish, guruhli ishlar va bahs-munozaralar uyushtirish orqali ularning tafakkur jarayonlarini faollashtirish mumkin.

Ayniqsa, muhokama va bahslar davomida fikrni yozma shaklda ifodalashga ehtiyoj seziladi, bu esa yozma nutq malakasini oshirishga xizmat qiladi. Vizual vositalardan foydalanish ham muhim strategiyalardan biridir. Suratlar, diagrammalar, jadvallar va video materiallar o'quvchilarning tushunchalarni yanada oson qabul qilishiga yordam beradi. Bu esa yozma nutq jarayonini soddalashtirish va izchillikni ta'minlashga imkon beradi.

Muhokama va bahslar jarayonida o'z fikrlarini yozma shaklda ifodalash zarurati yuzaga keladi, bu esa o'quvchilarning yozma nutq malakasini oshirishga xizmat qiladi. Bunday faoliyat ularga o'z fikrlarini mantiqiy tartibda bayon qilishni, dalillar keltirishni va o'z qarashlarini asoslab berishni o'rgatadi. Ayniqsa, mavzu bo'yicha yozma topshiriqlarni bajarish jarayonida o'quvchilar fikr yuritish, tahlil qilish va umumlashtirish kabi muhim kognitiv jarayonlarni amalga oshiradilar.

Shuningdek, ta'lim jarayonida vizual vositalardan foydalanish o'quvchilarning bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradigan samarali strategiyalardan biri hisoblanadi. Suratlar, diagrammalar, jadvallar va video materiallar mavzuni yaxshiroq tushunish, axborotni tezroq idrok etish va eslab qolish imkonini beradi. Masalan, yozma nutqni rivojlantirishga qaratilgan darslarda mavzuga oid rasm yoki diagrammalardan foydalanish o'quvchilarga o'z tasavvurlarini aniqroq shakllantirishga va matn yaratishda ko'maklashadi.

Bundan tashqari, interfaol vizual materiallardan foydalanish o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish bilan birga, ularning fikrlash jarayonini faollashtiradi va yozma nutqni yanada izchil shakllantirishga xizmat qiladi. Xususan, infografikalar, multimediya taqdimotlari va grafik materiallar yordamida murakkab g'oyalar soddalashtirilishi, ularning mantiqiy bog'liqligi tushuntirilishi mumkin. Bu esa nafaqat o'quvchilarning yozma nutq qobiliyatini rivojlantiradi, balki mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini ham shakllantiradi. [4.b.78-85]

O'yin metodlari orqali ham o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va nutqiy faolligini rivojlantirish mumkin. "Gapni to'ldir", "Matn yarat", "Qahramon haqida hikoya tuz" kabi interfaol o'yinlar o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularning so'z boyligini kengaytiradi. Ushbu o'yin elementlari pedagogik jarayonda psixologik qulay muhit yaratib, bolalarni yozma faoliyatga rag'batlantiradi.

Texnologik yondashuvlar esa zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, maxsus ilovalar, elektron ta'lim resurslari va interfaol dasturlar yordamida o'quvchilarning yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Masalan, matn yozish bo'yicha kompyuter dasturlaridan foydalanish, sun'iy intellekt yordamida matn tuzatish va tuzilmani yaxshilash kabi texnologiyalar o'quvchilarning mustaqil ishlash imkoniyatlarini oshiradi.

texnologik yondashuvlar zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, ularning qo'llanilishi o'quvchilarning yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maxsus ta'lim ilovalari, elektron resurslar va interfaol dasturlar orqali o'quvchilarga matn yaratish, uni tahrirlash va yaxshilash imkoniyati beriladi. Ushbu texnologiyalar nafaqat yozma nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi, balki o'quvchilarning mustaqil o'rganish va fikrlarni mantiqiy ifodalash ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Masalan, matn yozish bo'yicha maxsus kompyuter dasturlari o'quvchilarga yozma nutqni shakllantirish jarayonida yordam beradi. Bunday dasturlar imlo va grammatik xatolarni aniqlash, matnning izchilligini baholash va tahrir qilish imkoniyatini yaratadi. Sun'iy intellekt asosida ishlovchi vositalar esa o'quvchilarga matn tuzilishini yaxshilash, sinonimlarni tanlash, uslubiy xatolarni tuzatish va fikr ifodasini ravonlashtirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, interfaol yozma mashqlar va onlayn platformalar yordamida o'quvchilar real vaqt rejimida o'z ishlarini baholash va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Virtual ta'lim muhiti orqali muhokama forumlari, elektron kundaliklar va bloglar yozma nutqni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali vositalar hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarning yozma nutq qobiliyatlarini oshiribgina qolmay, balki ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Xulosa o'rnida shuni takidlab o'tish joizki, aqli zaif o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish ta'lim tizimida dolzarb masalalardan biri bo'lib, uning samarali amalga oshirilishi individual yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni talab etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, multimodal o'qitish usullari, interfaol va vizual yondashuvlar hamda texnologik vositalardan foydalanish o'quvchilarning nutqiy rivojlanishida ijobiy natijalar beradi. Yozma va og'zaki nutqni parallel shakllantirish, grammatika va stilistik tahlilga asoslangan topshiriqlar berish hamda motivatsiyani oshirishga qaratilgan o'yin metodlaridan foydalanish muhim strategiyalar sirasiga kiradi. Xalqaro tajriba va ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, aqli zaif bolalar bilan ishlashda o'zaro kommunikatsiyani qo'llab-quvvatlash, didaktik vositalardan samarali foydalanish va individual yondashuvni ta'minlash ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shu boisdan, maxsus pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish va yangi innovatsion metodlarni joriy etish kelajakda ham dolzarb masala bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Luria, A. R. (1973). *The Working Brain: An Introduction to Neuropsychology*. Basic Books. pp. 134-148
2. Mercer, N., & Littleton, K. (2007). *Dialogue and the Development of Children's Thinking: A Sociocultural Approach*. Routledge. pp. 132-145.
3. Snow, C. E., & Uccelli, P. (2009). *The Challenge of Academic Language*. The Cambridge Handbook of Literacy. Cambridge University Press. pp. 112-126.
4. Shifrin, H. M., & Myklebust, H. R. (1976). *Learning Disabilities and Perceptual-Motor Skills*. Grune & Stratton. pp. 78-85.
5. Solso, R. L. (2006). *Cognitive Psychology*. Pearson Education. pp. 215-220.
6. Vygotskiy, L. S. (1983). *O'qitish va rivojlanish*. Moskva: Pedagogika. pp. 112-118.
7. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language*. MIT Press. pp. 95-110.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2022). *Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'limni takomillashtirish to'g'risida qaror*. Toshkent. b. 18-25.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-235-sonli qarori. (2024). *Maxsus ta'lim muassasalarida interfaol metodlarni joriy etish chora-tadbirlari*. Toshkent. b. 33-41.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-iyundagi PQ-1943-sonli qarori.
11. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 2024, 11-moddasi, 12-bet.
12. UNESCO, WHO (2020). *Inclusive Education for Students with Disabilities: Global Perspectives and Approaches*. pp. 85-102.
13. WHO. (2023). *Special Education and Cognitive Development in Children with Disabilities*. Geneva. b. 90-96.